Bharatiya Shikshan Prasarak Sanstha, Ambajogai

Swa. Sawarkar Mahavidyalaya, Beed

Internal Quality Assurance Cell

CRITERION 3- RESEARCH, INNOVATIONS & EXTENSION

3.3.2. Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/international conference Proceedings per teacher during the last five years

CHAPTER IN BOOKS/ PAPERS IN PROCEEDINGS

2020-21

(02442) 226218 (02442) 225918 veersawarkarbeed@gmail.com

Bhartiya Shikshan Prasarak Sanstha, Ambajogai
Swa. Sawarkar Arts, Science & Commerce College
Re-accredited by NAAC-B Grade
Sawarkar Nagar, Jalna Road, Beed M.H., India- 431122

CRITERIA-III
RESEARCH INNOVATIONS & EXTENSION
CHAPTER IN BOOK/PAPERS IN PROCEEDINGS
2020-21

Sr. No.	Author	Name of the BOOK/ Proceedings	Chapter in a Book/ Papers in a proceedings
		2020-21	
1	Dr S S Sasane	Women's Empowerment :Issues and Challenges	Deprived from human Rights ; Status of vulnerable Woman group in India
2	Dr. Bhalerao Jyotishwar K.	Prashaskiya Va Vyewasthapkiya Vicharvant	Max Weber
3	Dr. Bhalerao Jyotishwar K.	Swarajya te lokshahi ek Chintan	Thor samaj Krantikaak babasaheb ambedkar
4	Dr Sopan Survase M.	Dr.B.R. Ambedkar: Indian Society and Ambedkarite Literature-Dr Babasaheb Ambedkar Yanche Samajik Yougdhan	
5	Dr. Omprakash Bansilal Zanwar	Media aur Hindi	21vi sadi mein Media aur Hindi Bhasha
6	Dr.Sasane Sangita S.	Anna Bhau Sathe: A voice Marginalized Society	A Study of Echo of Marginal in Anna Bhau Sathe's Literature

Principal
Swa.Sawarkar Mahavidyalaya,
Beed.

B-CB-P 2020-21 2020-21

(1) (5)

Women's Empowerment: issues and challenges

Peer-Reviewed

Book Chapter

Editor

Dr. Renuka Badvane,

M.Com, MBA, M.Phil,MSW,Ph.D.

Co-Editor

Dr Narsing Aabasaheb Pawar

Aadhar Publication – Amravati

(M.S.) India 444604

163

Women's Empowerment: issues and challenges

Editor

Dr. Renuka Badvane,

© *publicar*

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means without permission. Any person who does any unauthorized act in relation to this publication may be liable to criminal prosecution and civil claims for damages.

First published, 8,March-21

AADHAR PUBLICATIONS,

Amravati.

Published by

Prof. ViragGawande for

Aadhar Publications,

Behind Govt. VISH,

New Hanuman Nagar,

Amravati – 444 604.

Printed by

Sarita Graphics,

Amravati.

ISBN-978-93-91305-01-7

164

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	Health Issues Of Women Living In Slum Areas: An Overview **Prafullata Baliram Bhingole/ Dr.Nilkanth Wadje**	1
2	A Study of Women Empowerment and Representation in Advertising Industry **Dr.JitendraM.Bhalerao/Smt.Chaitali G.Gavali (Bhalerao)**	9
3	Women's Empowerment in Hospitality Industry;A Study With Reference to Jalna District of Maharashtra state. **Dr.S.J.Bhavsar**	11
4	Women Empowerment : Issues and Challenges. **Dr. Dnyaneshwar Yaduraj Mohod**	14
5	Growth of Women Empowerment in India **Dr.Barde Ashok B. /Dr.Padgalwar S.L.**	17
6	Women's Empowerment in Hospitality Industry;A Study With Reference to Jalna District of Maharashtra state. **Dr.Renuka D. Badvane (Bhavsar)**	19
7	Leadership Styles Amongwomen Enterpreneurs **Dr. Kashish Ali**	22
8	Deprived from Human Rights; Status of Vulnerable Woman Group in India **Dr.S.S. Sasane**	28
9	Issues of Women and protection laws **Dr. Vanita Sable**	31
10	Women's Empowerment Overview in India **Promod Jaybhaye**	34
11	The Representation of Women's Empowerment: the Credit and Upcoming Guidelines **Dr. R.D. Rathod**	36
12	Reconciliation of Sense and Sensuality : a peek into Mridula Garg's Chittcobra **Dr. Premal Ramesh Deore**	41
13	Role of Social Media in Women Empowerment **Pratik Anil kamble /Dr. Nisha C Wagmare**	45
14	Holistic Educational Practices to Materialize Women Empowerment **Dr. Shaly Joseph**	50
15	Psychological Perspective of Women Empowerment and their Mental Health **Dr. Mahewash Hasan**	54

16	Women Empowerment: Issues & Challenges Sayali Samudre – Deshmukh	59
17	जालना जिल्हयांतर्गत माध्यमिक शाळेतील ग्रामीण मुलींच्या कौटुंबिक समस्यांचा शालेय शिक्षणावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास **रुपाली जानकीराम नामेवार/डॉ. रेणुका द. बडवणे (भावसार)**	61
18	महामा फुले यांच्या 'अखंड'तील स्त्री सुधारणावादी विचार प्रा.डॉ. रामकिशन दहिफळे	64
19	महिला सक्षमीकरण समस्या आणि आव्हाने **डॉ.यशोद श्रीमंतराव पाटील**	68
20	महिला सक्षमीकरणातील सामाजिक समस्या प्रा. सुधीर नारायणराव देशमुख	71
21	महिला सक्षमीकरण : संकल्पना, गरज अथवा आवश्यकता साखरे हरिष तुकाराम	75
22	कर्मयोगी अंकुशराव टोपे सहकारी साखर कारखान्यातील ऊसतोड कामगारांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्या : एक अभ्यास संतोष मधुकर हिवाळे	81
23	महिला सक्षमीकरण : आव्हाने आणि उपाय **डॉ. वैशाली शेषराव पेरके**	87
24	स्त्रियांना संरक्षण देणाऱ्या भारतीय दंड विधानातील आयपीसी मधील विशेष तरतूदची माहिती : आशा रंगनाथ काळे	90
25	महिला सबलीकरणात बचत गटाची भूमिकारू डॉ.वसंत रामसिंग पवार	93
26	महिला सक्षमीकरण : एक अध्ययन शिवकन्या एन. कदेरकर	96
27	महिला सक्षमीकरणामधील समस्या व त्यावरील उपाययोजना **प्रा. मनोहर शामराव वागतकर**	100
28	महिला सक्षमीकरण : समस्या आणि आव्हाणे अशोक तुळशीराम वाघ	104
29	महिला सक्षमीकरण: सामाजिक आणि कौटुंबिक आव्हाने प्रा. डॉ. अविनाश आनंदराव गेडाम	109
30	महिला सक्षमीकरण दृसमस्या व उपाय प्रा. डॉ. पल्लवी भावसार	114
31	महिला सबलीकरण प्रा.डॉ.काशीद एस. व्ही.	118

166

Deprived from Human Rights; Status of Vulnerable Woman Group in India

Dr.S.S. Sasane
Asst.Professor English Department Swa.Sawarkar Mahavidyalaya ,Beed

Woman is the integral part of human civilization and society but her status is secondary ,her life is not secure on the basis of gender ,caste ,culture ,family pride .Every sphere and step of life she has to give the examination of herself respect ,her tolerance and other factors that are important to protect her from all types of violence and discrimination .She has been protected by laws and other secular measures"Women are entitled to enjoy the same human rights and fundamental freedoms as other individuals' .International human rights treaties require state parties to take protective steps to ensure that women's rights are respected by law and to eliminate discrimination, inequalities and practices that practices that negatively affect women's rights. Under international human rights law, women may also be entitled to specific additional rights such as those concerning reproductive healthcare"

Woman has special provisions of security in social as well as personal level on the international human Rights, her rights are protected to live violence free life and to live with human dignity there is the need of secure environment in society and in work place also, vulnerable group of woman is always in the danger zone, they get easily victim by the surrounding so to protect such group, there is the need of special laws and civil rules" Additional treaties ,which may address specific human rights or protect the rights of other vulnerable groups ,apply equally to women .Human rights treaties also generally include a non-discrimination provisions that prohibits discrimination on the base of gender and other grounds and entitles women to full and equal enjoyment of those treaties "

Woman is not weak but social system has been made her helpless and weak, there are twelve groups that are vulnerable groups in society, woman and girls, children are on the first and front level so it is clear the problematic issue of the vulnerable group of woman.

There are several groups that are weak due to social system, they are victims of inequalities ,violence and violation of the fundamental rights of human being so here is the need of special provisions to protect fundamental human rights of that group ,women are naturally weak and if she is from marginal group then it is easy to abuse of human rights ,they themselves are weak to defend for human Rights ,there is the earnest need of special protection ,they are sufferers and victims so law must be strong to defend them to protect self respect and dignity to enjoy the amenities of life"Vulnerable population include the economically disadvantaged, racial and ethnic minorities, theuninsured, low income children, the elderly, thehomeless, those with human immunodeficiency virus (HIV) and those with other chronic health conditions, including several mental illness"In India women have been divided among different socioeconomic group ,the woman who is coming from rich and strong background they get all the privilege but the woman who is living in village ,Schedulecaste and tribal they are more sufferersas compared to upper caste woman they are secure ,strong and in protection"Seventy five percent of Indian women live in rural areas"Woman are long sufferers on the planet ,there is the long history and The United Nation has always given priority to protect woman from all discrimination and violence on

 ISBN-978-93-91305-01-7

International level ,the strong laws has been made to protect her from all odds situation in her life to live better life as they are human beings but special woman groups that are weak as Dalit woman ,minority woman ,marginal group of woman ,Adivasi woman ,lower economical strata of the society ,again it is pathetic that the women who are come from weak social group ,they are weak in economic level also ,first they are woman that is naturally weak ,second they are from low caste community that is again weak ,third they are economical weak ,forth due to all weaker situation they are away from education so educationally weak group ,in such weaker condition she becomes vulnerable in any situation of life even to get human dignity and live life like human being ,so Dalit ,Adivasi and other socially ,economically ,educationally group needs specially care and laws to protect their human rights"Some groups of women face additional forms of discrimination based on their age, ethnicity, nationality, religion, healthstatus, maritalstatus, education, disability and socioeconomic status among other grounds .These intersecting forms of discrimination must be taken into account when developing measures and responses to combat discrimination against women"

Due to poverty and lack of education ,lower social group girl gets married at very tender age before the biological maturity so again new question raise as early marriages ,then comes early pregnancy leads to many health problems and even pediatrics problems also ,here health problem becomes prevalent ,again lack of knowledge they neglect such situation and problems gets worst to mortality of child and mother so how to chain of problems becomes long due to lack of education ,prosperity ,healthy society ,best family care ,nice husband ,basically good ,beautiful life is the right of every girl but social man made society has denied the right ,the woman comes from such group faces all these problems in their life and deprived for best life.

Patriarchal nature ,Psychology of society ,family crate the special environment in society ,women always have been exploited in the home ,domestic violence is subjugated to the exploitation of woman ,woman is exploited even in the hands of her family members so domestic violence has the roots ,from home she begins to be insecure and vulnerable ,I the patriarchal mentality of family and society that easily attack on the woman and make them weak by intellectuality and even psychology also by blaminginfidelity ,suspicions of character ,question on her purity, on her virginity and many more as she is the object of patriarchal mentality which is harmful to protect human rights and even to livehappilylife that the right of every human being .Indian constitution has conferred special rights to women as the makers were well aware about the subordinate position of woman in society as they have been exploiting for centuries ,apart from this I India 33% reservation has been given in local political bodies so it is also the step for the empowerment of woman ,National Commission for women has been established in 1990 to solve problems ,raise the voice of woman against discrimination in society .

The problem of Adivasi and Dalit women are different ,they are away from centrality and luxury life as compare to upper caste women as they are from rich and reputed family ,but marginal woman is coming from lower class ,not having concrete identity ,due to lower caste theses women socials status is not reputed ,they are from marginal group ,gets trouble ,sustains many wounds,DrBabasaheb knows all such facts of dalit woman and woman who comes from such vulnerable group ,problem of woman start in such group at the advent of

life Adivasi women are living in villages away from all the privileges and facilities ,to give birth it is also a challenge for Adivasi woman ,as she doesn't get medical facilities ,her age is also less ,lower ,childhood marriages are the worst tradition of these communities as they live differentlife as compared to upper caste woman"Typically, pregnant women or sick persons from remote tribal hamlets are unable to make it to health facilities in time for institutional deliveries or emergency medical care for want of easily available and affordable transportation"There is the lack of knowledge and facilities soAdivasis suffers more but civilized society does not cooperate such tribal as they have been neglected, doesn't provide necessary facility, discrimination prevalent in such cases so Adivasi is the most vulnerable group which is victim of civilized society."There are deep rooted cultural chasms between tribal groups and the largely nontribal health care providers, resulting in insensitive, dismissive and discriminatory behavior on the part of health care personnel .In addition ,many tribal populations face language barriers while accessing health care since their dialects are not easily understood ,even by urban ,populations of the same state .Tribal people are frequently exploited for informal payments and are often referred to private chemists or medical practitioners with mal intent "worldbank.org/en/newsPoverty is one of the reasons behind the condition of tribal's in India so they are too vulnerable and weak in India ,even away from education and cultural life ,civilization etc.

"As most rural tribal population live below the poverty line, the lack of funds influences how much and what type of health care they receive and determine whether households are able to maintain their living standards when one of their members falls ill. Poor tribal people often have to borrow money, mortgage land or animals or pawn jewelry to meet medical expenses or else let the sick person die .They also cannot sustain the cost of a doctors visit, much less of a protracted hospital stay ,often dropping out half way through a course of treatment as it means leaving their crops ,animals and family unattended "In India, there are differentsociocultual and ethnic group in the society so it is not justified to evaluate all Indian women on the same scale, upper caste women are secure and have opportunities and luxurious life ,they easily get education ,better married life as coming from good family background as compared to Dalit .Tribal women

"In its 1994 statement to the United Nations Human Rights Commission ,the government of India recognized the diversity of women in Indian society ,It is not easy to talk in general terms about the socioeconomic or legal status of women in India because women cut across a number of socio-economic ,cultural and religious groups in the country and enjoy status depending upon the section or group to which these women belong .we therefore have women who are highly educated ,well rained ,commanding respect in society and occupying position of authority .at the other end of the spectrum we have women who are illiterate and poor

References;

1. ijrcenter.org/thematic-r
2. ijrcenter.org/thematic
3. www.google./search
4. worldbank.org/en/news/
5. Permanent Mission of India 28 feb.1994,1 see also CJWL 1993 280,283
6. Women's Rights is Human Rights, United Nations Human Rights, and office of the high commissioner ,P n 6,

2020-21

JK CB ② ⑥

प्रशासकीय व व्यवस्थापकीय विचारवंत

संपादक

डॉ. दयाराम द. मस्के

एम. ए. लोकप्रशासन, सेट, नेट व पीएच. डी.

लोकप्रशासन विभाग प्रमुख

आदर्श शिक्षण संस्थेचे, कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,

हिंगोली, 431513

7.मॅक्स वेबर (1864-1920)

डॉ. भालेराव जे.के.

(लोकप्रशासन विभाग प्रमुख)

स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

bhalerao.jkb1973@gmail.com

प्रास्ताविक :-

मॅक्स वेबर हे एक सुप्रसिध्द इतिहासकार, अर्थशास्त्रज्ञ, समाजशास्त्रज्ञ, राजनितीतज्ञ व प्रशासनतज्ञ म्हणून ओळखले जातात. वेबरने मांडलेल्या संकल्पना, तत्वे व सिध्दांत हे केवळ समाजशास्त्रापूरतेच मर्यादीत नव्हते तर ते समस्त सामाजिक शास्त्रामध्ये अमूल्य ठरले. त्यांनी सामाजिक क्रिया, धर्माची आचारसंहिता, भांडवलशाही, अधिसत्तेचे स्त्रोत व प्रभूत्वाचे प्रकार इत्यादी बाबतचे मौलिक विचार मांडून आपली वैचारिक प्रगल्भता जगापूढे प्रकट केली. वेबरनी मांडलेली नोकरशाही संकल्पना आधूनिक लोकप्रशासनाचा प्राणच ठरली नाहितर ती वैश्विक स्तरावर **'आदर्श नोकरशाहीचे मॉडेल'** बनले. त्यामूळेच नोकरशाही म्हणजे मॅक्स वेबर असे समिकरणच बनले.

वेबरनी समाजशास्त्राला वैज्ञानिक अधिष्ठान प्राप्त व्हावे व इतर शास्त्रामध्ये प्राधान्यक्रम मिळवून देण्याच्या दृष्टिने तुलनात्मक पध्दती व प्रत्यक्ष निरिक्षण यावर आधारीत संशोधन पध्दती विकसित केली. समाज रचना व समाज परिवर्तन या दोन्ही बाबींचा अभ्यास साकल्याने व सातत्यपूर्ण केला. **'राजकारणाचे समाजशास्त्र'** ही नविन ज्ञानशाखा प्रामूख्याने वेबरच्या संशोधन व विश्लेषणामूळे निर्माण झाली. वेबरच्या समाजशास्त्रातील केलेल्या योगदानाबद्दल रेमंड ॲरॉनने वेबरला **'समाजशास्त्राचा मेरूमणी'** तर किंग्सले डेव्हिस या अभ्यासकाने **'आधूनिक समाजशास्त्राचा जनक'** म्हणून गौरविले आहे. वेबरकडे असलेली ज्ञानाची बहूविविधता व दुरदर्शीपणा त्यांनी मांडलेल्या 'अधिसत्ता'(Authority) बाबतच्या अत्यंत मौलिक विचारावरून अधोरेखीत होते.

जीवन परीचय :-

मॅक्स वेबरचा जन्म 21 एप्रिल 1864 मध्ये प्रशियातील एरफर्ट(Erfurt) या शहरात झाला. त्याचे पूर्ण नाव कॉर्ल एमिल मॅक्समिलन वेबर असे होते. त्याचे वडील बिलीफिल्ड हे एक मोठे कपडयाचे व्यापारी, वकील व राजकारणी होते. राजा बिस्मार्क याच्या युगातील नॅशनल लिबरल पार्टीचे ते एक संसद सदस्य होते. वेबरची आई हेलन फालस्टेन ही सुध्दा वेबरच्या वडीलांसारखीच सामाजीक पार्श्वभूमी असलेल्या कुटूंबातील होती. इ.स. 1882 मध्ये त्याचे शालेय शिक्षण संपल्यावर त्याने हाइडेनबर्ग विध्यापीठातील कायदयाचे शिक्षण पूर्ण केले. इ.स. 1885 मध्ये स्टॉसबर्ग विध्यापीठात सैनिकी शिक्षण घेतले. इ. स. 1889 मध्ये बर्लिन विध्यापीठात डॉक्टरेट (पीएच.डी.) पदवीसाठी तयाने 'मध्ययूगीन व्यापारी संघटनाचे इतिहासातील योगदान (A Contribution the History Of Trading company during the middle Ages) या विषयावर प्रबंध सादर केला. त्यानंतर 1891 मध्ये रोमचा कृषी इतिहास (Roman Agraion History) या विषयाचा दुसरा शोधप्रबंध पूर्ण केला. बर्लीन येथेच 1893 मध्ये मरियन श्निटजरशी वेबरचा विवाह झाला.इ.स. 1894 मध्ये फिंडेलबर्ग विध्यापीठातील अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक म्हणून नेमणूक झाली. इ.स. 1895 मध्ये वेबरने दिलेल्या The Nation State & Ecomic Policy या विषयावरील अभ्यासपूर्व भाषणाने तो सर्वपरिचीत बनला. इ.स. 1896 मध्ये हाइडेनबर्ग विध्यापीठाने त्याला अर्थशास्त्राचा प्रोफेसर म्हणून येण्यासाठी सन्मानपूर्वक पाचारण केले. इ.स.1897 मध्ये वेबरच्या वडीलांचे निधन झाले. वेबर वयाच्या 33 व्या वर्षी कौटूंबीक कलहामूळे मानसिक रूग्न बनला . जवळपास चार वर्षे तो मानसिक व्याधीने त्रस्त राहीला. याच काळात त्याने रोम, फ्रान्स, इटली, इंग्लड व स्विझर्लंड या देशात पर्यटन करून आरोग्य संवर्धनाचा प्रयत्न केला. इ.स. 1905 ला वेबरला अमेरिकेत जाण्याची संधी मिळाली. अमेरिकेतील तीन महीन्याच्या वास्तव्यात तो अमेरीकन संस्कृतीने प्रभावित झाला. तेथे प्रोटेस्टंट इथिक, भांडवलशाही, नोकरशाही व अमेरिकेच्या राज्यव्यवस्थेत राष्ट्राध्यक्षाचे स्थान इत्यादी विषयाचे त्याने अध्ययन केले. इ.स. 1910 मध्ये सिमेल सोबत वेबरने जर्मन सोशॉलॉजिकल सोसायटीच्या स्थापनेत सहभाग घेतला. अनेक वर्षे तो या सोसायटीचा सचिव होता. त्यानंतर जागतीक पहील्या महायुध्दात (1914-1918) हाइडेलबर्ग येथील सैनिकी हॉस्पीटलचे संचालक म्हणून वेबरने काम केले. इ.स. 1918 मध्ये जर्मन युध्द विराम

7] Ancient Judiasm - 1922

8] The Theory of Social & Economic Organization - 1923

9] Jeneral Economic History - 1923

10] The Rational & Social Foundation of Music - 1929

11] Methodology of the Social Science - 1929

मॅक्स वेबरवरील वैचारीक प्रभाव :-

वेबरचे वडील उदारमतवादी राजनितीत असल्यामूळे अनेक विद्वान, लेखक, राजकारणी नेते यांची ये-जा घरी सारखी असायची. त्यामूळे बालपणापासूनच वेबरला सायबल, डिल्थे व मामसेन इत्यादी इतिहासकारांना प्रत्यक्ष भेटण्याचा योग आला होता. याशिवाय अनेक राजकीय नेत्यांचे विचार जवळून ऐकण्याची संधी वेबरला मिळाली होती. तसेच विचारवंत हेमर, सिरसो, गटे व स्पिनोझा इत्यादी विचारवंताच्या विचारांचा प्रभाव पडला. तसे पाहता वेबर विध्यापीठीय शिक्षण घेत असतानाच तो अनेक बुध्दीवंतांच्या सानिध्यात आला असल्यामूळे उदारमतवादी बनला वेबरच्या चिंतन व लिखानावर प्रामूख्याने इलोमर, वॅगनर, बेन्टॅनो, रिकर्ट, कान्ट, फेडरिक नित्शे व कार्ल मार्क्स इत्यादी विचारवंतांचा पडलेला प्रभाव निर्णायक स्वरूपाचा ठरला. करिश्माई प्रभूत्व (Charisma) ही संकल्पना वेबरने नित्शे आणि आर्थिक वर्तन हा सिध्दांत कार्ल मार्क्सच्या तत्वज्ञानातून घेतलेला आहे. या संदर्भात कोझलने म्हटले आहे की आधूनिक समाज नित्शे व मार्क्स यांच्या विचाररूपी छन्नी-हातोडयाने घडविले असून वेबरचे संपूर्ण चिंतन या दोघांच्या कृपाछायेतच वाढले आहे. तत्कालीन कॅथॉलिक प्रोटेस्टंट यातील संघर्ष, जर्मनीतील राजकारण, पहीले महायूध्द, राष्ट्रवादी विचारसरणी आणि भांडवलशाही समाजव्यवस्था इत्यादींची दुरगामी परीणाम वेबरवर झालेला पहावयास मिळतो.

अधिकारसत्ता (Authority)

पृथ्वी तलावर अनादी काळापासून शक्ती हीं कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपात अस्तित्वात होते. वेबरने शक्ती या शब्दाला जर्मन शब्द मेच्ट(Macht) उपयोगात आणला आहे. अधिसत्तेत शक्ती निहीत आहे परंतू अधिसत्तेत शक्ती पेक्षा बरेच काही असते. शक्ती मध्ये वैज्ञानिक आधार नसतो तसेच शक्तीला कोणी स्वेच्छेनूसार

रशियात लेनीन, चिन मधील माओ त्से तुंग, जर्मनीमध्ये हिटलर, आफ्रिकेत नेल्सन मंडेला, इटलीत मुसोलिनी व इराक मध्ये सदाम हुसेन हे त्या त्या देशात करिश्माई नेतृत्व ठरले अशा प्रकारचे नेतृत्व हे समाजातील प्रत्येक क्षेत्रात उदयास येते. परंतु असे नेतृत्वातील असामान्य / दैवी गुण लुप्त व नष्ट होतात तेव्हा असे नेतृत्व संपुष्टात येते. म्हणजेच हे नेतृत्व संकटकालीन परिस्थितीचे अपत्ये असते. हे नेतृत्व अस्थायी स्वरूपाचे असते. करिश्माई नेतृत्वाचे अनेक प्रकार असतात. असे नेतृत्व संत, साधु, प्रेषित, पैगंबर, तिर्थकर, जादुगार, महात्मा इत्यादी मध्ये दिसून येते. करिश्माई आधिकार सत्ता हि एका व्यक्तीची अन्य व्यक्तीवर प्रस्थापित झालेली सत्ता असून या सत्तेची न्यायता नेत्यातील असामान्य गूणांवरील विश्वासावर अवलंबून असते. उदा. येशू ख्रिस्त, वर्धमान महावीर, भगवान बुध्द, शंकराचार्य इत्यादी.

जेव्हा समाजात कोणती तरी संकटकालील स्थिती उद्भवते तेव्हा करिश्माई नेतृत्व उदयास येते. समाजा मध्ये अनेक वाईट रूढी, प्रथा, परंपरा, अन्याय, अत्याचार, भ्रष्टाचार इत्यादी दुर्गुनांनी समाज पोखरला जातो अशा वेळी परिवर्तन किंवा क्रांतीची आवश्यकता असते. तेव्हा करिश्माई नेतृत्वाचा उदय होतो. अलौकिक व असाधारण गुणांमुळे अनुयायी वर्ग निर्माण होतो. करिश्माई नेता काहिही करू शकतो. तांब्याचा शिक्का सोन्याचा बनविनारा व मृत व्यक्तीला आपल्या दैवी शक्तीच्या आधारावर जिवंत करणारा करिश्माई नेताच असतो. करिश्माई आधिसत्तेत नेता प्रत्यक्ष आदेश देत नसतो, परंतू त्याचा उपदेश व प्रवचन आदेशाप्रमाणेच कार्य करते. वास्तवात करीश्माई नेतृत्वाशी जोडलेले जे अनुयायी असतात त्यांची या नेत्याची प्रति अतुट वचनबध्दता व गुरू-शिष्य असे नाते निर्माण होते.

वेबरनी म्हटल्याप्रमाणे करिश्माई नेता समाजाला प्रगतीकडे घेऊन जाणारा असावा हे आवश्यक नाही. करिश्माई नेतृत्व सर्वोत्तम असू शकते तसे ते अती निकृष्ट ही असू शकते.

करिश्माई अधिसत्तेची संघटना व वित्तीय व्यवस्था :

करिश्माई अधिसत्तेमध्ये जो नेतृत्व करतो तो स्वत: आपल्या संप्रदायाला चालवतो असे नाही. त्याचे एक संघटन असते. या संघटनेचे सदस्य करिश्माई नेत्याचे शिष्य असतात. जे नेत्याप्रती समर्पित असतात. भारतात असे अनेक नेते आहेत ज्यांचे स्वत:चे संघटन आहे. उदा, महेश योगी, सत्य साईबाबा, ओशो, आसाराम बापू इत्यादी या संघटनेच्या सदस्यांना नियमीत उत्पन्न मिळत नाही, तरी सर्व सदस्याचे पालन-पाषण होईल अशी

राजा असतो. पारंपारिक अधिसत्तेत नातेसंबंध, रक्तसंबंध, व्यक्तीगत संपर्क, निष्ठा, जात, धर्म, वंश इत्यादी घटक महत्वाचे ठरतात. या व्यवस्थेत आर्थिक घटक व नातेशाही (Kinship) आधारावर संबंध निर्माण करून समुह तयार होतो जो अनुवंशिकतेच्या आधारावर अधिसत्तेचा उपभोग घेत असतो.

कायदेशीर / वैधानिक अधिसत्ता : (Legal Authority)

वेबरने या अधिसत्तेला वैधानिक, संयुक्तीक, विवेकशील, कायदेशीर व बुध्दिनिष्ठ सत्ता असे संबोधले आहे. व्यक्तीला प्राप्त होणारे अधिकार किंवा सत्ता ही जेव्हा कायदा, हूकूमनामा, ठराव याद्वारे प्राप्त होते तेव्हा ती कायदेधिष्ठीत अधिसत्ता ठरते. कोणतेही राज्य आपल्या कार्यक्षेत्रावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी अनेक अधिकारपदे निर्माण करते. या अधिकारपदावर नियुक्त केलेल्या व्यक्तीला शासनाच्या नियमानुसार कार्ये करावी लागतात. वैधानिकरित्या त्या व्यक्तीला ते मिळाले आसल्याने त्या व्यक्तीशी संबंधीत इतर व्यक्ती त्याच्या आदेशाचे पालन करीत असतात. प्रशासकीय पदावर कार्य करणारी व्यक्ती तिचे पदाधिष्ठीत कार्यक्षेत्र व व्यक्तीगत कार्यक्षेत्र यात भिन्नता आढळते. उदा. जिल्हाधिकारी या पदावर असणारी व्यक्ती कार्यालयात अधिकारी असते तर कुटूंबामध्ये ती एक कुटूंबाचा सदस्यच असते. वेबरच्या मते वैधानिक सत्तेमुळे विशीष्ट पदावर असलेल्या व्यक्तीला प्रशासकीय साधने प्राप्त होतात नोकर-चाकर बंगला व गाडी ही व्यक्तीगत मालकीची नसतात. सत्ता संपुष्टात आली की व्यक्तीची त्या साधनावरील मालकी संपुष्टात येते. म्हणजेच वैधानिक अधिसत्ता सुनिश्चित नियम, कायदे व सिध्दांतावर कार्य करते. वेबरचे आदर्श नोकरशाहीची मॉडेल हे कायदेशीर अधिसत्तेचे प्रतिरूप मानले जाते.

निष्कर्ष : प्रत्येक शासकास आपली निती-धोरणे लागू करण्याकरीता अधिसत्तेची आवश्यकता असते. सत्ता ही राज्यरूपी शरीराची आत्मा आहे. अधिसत्तेच्या माध्यमाद्वारेच आदेश, समन्वय, निर्णय, शिस्त व नियंत्रण इत्यादी व्यवस्थापकीय प्रक्रिया केल्या जातात. सामान्यत: अधिसत्तेमुळे कोणताही व्यक्ती आपल्या शक्तीचा प्रयोग करू शकतो. प्राचीन काळापासून ते आधूनिक काळातही आपणास हे पहावयास मिळते की, ज्यांच्याजवळ संपत्ती व उत्पादनाची साधने आहेत अशा व्यक्ती / समूह / गट यांच्याकडे अधिसत्ता केंद्रित झालेली दिसते.

2020-21 JK Bhalerao CB 3

978-81-948515-7-8

स्वराज्य ते लोकशाही : एक चिंतन

संपादक

डॉ. विठ्ठल जाधव

डॉ. रमेश लांडगे

प्रा. विठ्ठल गुंडे

Shaurya Publication, Latur

978-81-948515-7-8

थोर समाज क्रांतिकारक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

डॉ.भालेराव जे.के.
(लोकप्रशासन विभाग) स्वा. सावरकर महाविद्यालय बीड

प्रास्ताविक :

डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर तथा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारतीय न्यायशास्त्रज्ञ, अर्थशास्त्रज्ञ, राजनीतीतज्ञ,समाज सुधारक, अस्पृश्य नेते,एक थोर भारतीय पुढारी आणि भारतीय संविधानाचे शिल्पकार होते. भारतीय समाज चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेवर आधारित असल्यामुळे त्यातील शूद्र वर्ण हा इतर समाजाची चाकरी व सेवा करण्यासाठी आहे अशी समाज धारणा झाल्यामुळे त्यांचे समाजातील स्थान कुत्र्या-मांजरा पेक्षा ही हींन होते.अस्पृश्य समाजाला बहिष्कृत केल्यामुळे हजारो वर्षापासून हा समाज वंचित राहिलेला आहे. भारतीय समाजातील जातीभेद दूर करून बहुजन मागासवर्गीय दलित व दलित वर्गाला आपला हक्क मिळवून देण्याकरिता,अस्पृश्य लोकांविरुद्ध होणारा सामाजिक भेदभाव नष्ट करण्यासाठी आणि गावकुसाबाहेर राहणाऱ्या समाजात नवं प्रकाश आणण्याकरिता समाज क्रांतीच्या मार्गाने लढा उभारणारे आणि आपले संपूर्ण जीवन या कार्याकरिता समर्पित करणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे एक थोर समाज क्रांतिकारक होते.

महाडचा चवदार तळयाचा सत्याग्रह : इ. स. १९२६मध्ये डॉ.आंबेडकर मुंबई प्रांतिक विधानपरिषदेचे नेमलेले सदस्य बनले इ. स. १९२७ला त्यांनी अस्पृश्य विरुद्ध जागृत चळवळ सुरू करण्याचा निर्णय घेतला जनावरांनाही तळयातील पाणी पिण्याचा अधिकार होता परंतु अस्पृश्यांना त्या पाण्यात शिवण्याचा देखील अधिकार नव्हता संपूर्ण देशात बहुसंख्य ठिकाणी अस्पृश्यांना सार्वजनिक पाणवठ्यावर पाणी भरण्यासाठी किंवा पाणी पिण्याचा अधिकार नव्हता.

४ ऑगस्ट १९२३ रोजी ब्राह्मणेतर पक्षाचे नेते सी.के.बोले यांनी मुंबई प्रांताच्या विधिमंडळात एक ठराव पास करून घेतला त्यानुसार सार्वजनिक निधीतून बांधलेली किंवा शासकीय नियमानुसार बनवलेल्या संस्थांनी प्रशासित केलेली सार्वजनिक शाळा,वाचनालय,कार्यालय,दवाखाने, पाणवठे, विहीरी व धर्मशाळा वापर करण्यास परिषदेने अस्पृश्यांना परवानगी दिली आहे. या ठरावानुसार महाडच्या नगरपरिषदेने आपल्या ताफ्यातील चवदार तळे अस्पृश्यांना खुले केले असे जाहीर केले.

परंतु समाजातील उच्च लोकांनी तळया मधून पाणी भरून दिले नाही. त्यामुळेच अस्पृश्यांना त्यांचा हक्क मिळवून देण्यासाठी महाड येथे पिण्याच्या पाण्याचा सत्याग्रह करायचे डॉ.आंबेडकर यानों ठरविले १९ मार्च २० मार्च १९२७ रोजी महाड येथे कुलावा परिषद बाबासाहेबांनी भरवली या परिषदेचे अध्यक्ष स्वतः बाबासाहेब होते या परिषदेस संभाजी गायकवाड, अनंत चित्रे,रामचंद्र मोरे, गंगाधरपंत सहस्त्रबुद्धे आणि बापूराव जोशी हे दलित दलितेतर सवर्ण व ब्राह्मण नेते उपस्थित होते या परिषदेत अस्पृश्य त्याचा धिक्कार करत पुढील

ठराव पास केले १) अस्पृश्यांना त्यांचे नागरिकत्वाचे अधिकार बनविण्याच्या कामात मदत करावी २) मृत जनावरे त्यांची त्यांनी ओढावी.३) अस्पृश्य विद्यार्थ्यांना वार लावून जेवण देणे. ४) उच्च लोकांनी अस्पृश्यांना नोकरी ठेवणे.२० मार्च १९२७ रोजी परिषदेतील सर्वांनी आपला मोर्चा चवदार तळ्याकडे वळविला बाबासाहेब सर्वप्रथम ओंजळीत घेऊन तळ्यातील पाणी प्यायले. त्यानंतर आंबेडकर व इतरांनी त्यांचे अनुकरण केले ही घटना रूढीवादी,सनातनी हिंदू ना सहन झाली नाही त्यांनी दलितांसाठी च्या अन्नात माती मिसळून त्यानंतर दलितावर लाठ्या काठ्यांनी हल्ला चढवला आणि अस्पृश्यांनी तळे बाठवले म्हणून गोमूत्र टाकून तळ्याचे ब्राह्मणाकडून शुद्धी करून करून घेतले.

काळाराम मंदिर सत्याग्रह :

देवा निर्विकार असून त्याचे दर्शन इतर व्यक्तीप्रमाणे अस्पृश्यांना ही घेता यावे याकरिता आंबेडकरांनी लढा उभारला होता. हा लढा २ जानेवारी १९३० रोजी सुरु झाला आणि पुढील पाच वर्षे चालला आज आपण मंदिरात प्रवेश करणार आहोत. मंदिरात प्रवेश केल्यामुळे आपले प्रश्न सुटणार नाहीत. आपले प्रश्न सामाजिक, धार्मिक,आर्थिक व शैक्षणिक आहेत २ मार्च १९३० रोजी १५,००० दलित कार्यकर्त्यांनी अंदाजे एक मैल लांबीची मिरवणूक काढली होती. मिरवणूक मंदिरा जवळ पोहोचली काळाराम मंदिराच्या पूर्व, पश्चिम, दक्षिण, उत्तर अशा चारी बाजूंनी दरवाजे होते. सर्व दरवाजे बंद होते म्हणून मिरवणूक नाशिकच्या गोदावरी घाटाजवळ गेली येथे एक मोठी सभा झाली. दुसऱ्या दिवशी तीन मार्च रोजी मंदिरात प्रवेश करायचा निर्णय सभेत झाला सत्याग्रह च्या पहिल्या तुकडीत १२५ पुरुष व २५ स्त्रिया जातील असे ठरले. पतित पावन दास (उत्तर दरवाजा) कचरू साळवे (पूर्व दरवाजा) पांडुरंग राजपूत (दक्षिण दरवाजा)आणि शंकर दास नारायणदास (पश्चिम दरवाजा) असे चार नेते मंदिराचे चार दिशा वर आपल्या सहकाऱ्यांसह तयार केले.मंदिराभोवती बंदूक धरी तैनात करण्यात आले होते त्या दिवशी हिंदुना ही मंदिर प्रवेशास मज्जाव करण्यात आला. पुढे महिनाभर हा सत्याग्रह सुरू होता ९एप्रिल १९३० रोजी रामनवमीचा दिवस होता.

त्यादिवशी सत्याग्रही नेते व सनातनी हिंदू यांच्यात तडजोड झाली आणि असे ठरले की उच्च व अस्पृश्यांनी मिळून रामाचा रथ ओडायचा अस्पृश्यानी रामाचा रथाला हात लावण्यापूर्वी सनातनी हिंदूनी सत्याग्रहींना हुलकावणी देऊन रथ दुसरीकडे पळवला.रथ एकवटून आंबेडकर अनुयायांनी अडविला तेव्हा मारामारी व दगडांचा वर्षाव करण्यात आला. इतक्यात पोलिसांचा वेढा फोडून भास्कर कद्रे नावाचा सत्याग्रही मंदिरात घुसला आणि रक्ताने माखून बेशुद्ध पडला.या सत्याग्रहामुळे नाशिक मधील मागासवर्गीय मुलांच्या शाळा बंद झाल्या,रस्ते बंद झाले तसेच दुकानात देखील अस्पृश्यांना माल मिळेनासा झाला. पुढे भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर सर्व मंदिरे खुली झाली अस्पृश्यांना प्रवेश मिळाला.

अंबादेवी मंदिर प्रवेश :

सत्याग्रह अमरावती येथील प्राचीन अंबादेवी मंदिरात प्रवेशासाठी १९२५ मध्ये माधवराव गोविंदराव मेश्राम यांच्या मार्गदर्शनाखाली आंदोलन सरू केले होते.केवळ देवाच्या

निष्कर्ष :

डॉ.आंबेडकरांनी समाजातील दीनदुबळयांना आत्मसन्मान, अस्मिता व विषमतेची जाणीव करून दिली आणि मानसिक गुलामगिरीतून मुक्त केले.जातीव्यवस्था हिंदू समाजाच्या ऐतिहासिक पराभवाची अधोगतीच तसेच त्यांच्या दुबळेपणा कारणीभूत आहे. स्वातंत्र्य, समता आणि बंधुता त्यांच्या तात्विक अधिष्ठानावर हिंदू समाजाची पुनर्स्थापना होणार नाही तोपर्यंत भारतीय समाजातील सामाजिक विषमता नष्ट होणार नाही. संविधानाने व कायद्यानुसार समाजाच्या मनातील अस्पृश्यता नष्ट झाली असली तरी आजही समाजमन आणि जीवनात अस्पृश्यता कायम आपणास अनुभवास मिळते.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१) मोरे, शेषराव (१९९८) डॉ.आंबेडकरांचे सामाजिक धोरण एक अभ्यास, राजहंस प्रकाशन, पुणे.

२) कीर, धनंजय (१९८९) डॉ.आंबेडकर यांचे चित्रमय चरित्र,पाप्युलर प्रकाशन,मुंबई.

३) काळे,वीर (२००४) ज्ञानयोगी डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर, वसंत बुक स्टॉल,मुंबई.

४) डांगळे, अर्जुन(२००१) आंबेडकर चळवळीचे अंतरंग, लोकवाड:मय गृह, मुंबई

Dr. B. R. Ambedkar : Indian Society and Ambedkarite Literature

Edited By:

Dr. Sachin Gundurao Kamble

M.A. NET, SET, Ph.D.

Dr. B.R. Ambedkar: Indian Society and Ambedkarite Literature (Essays and Articles)
In English, Marathi and Hindi Language

- Editor:
  Dr. Sachin Gundurao Kamble
  Matru-Vihar, Plot no.3,
  Behind Pratik Hotel, Pedgaon Road,
  Vaduj, Khatav Tehsil,
  Satara District,
  Maharashtra – 415506
  Email – sachinkm1983@gmail.com

- Date of Publication – 26 Jan., 2021
- Place of Publication – Kolhapur

- © Copy right:
  Deepali Sachin Kamble
  Mobile : 9096993376

- Publisher: Swachhand Prakashan,
  Kolhapur

ISBN : 978-93-83796-45-8

- Price: **₹ 210/-**

१०.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक योगदान डॉ. सोपान सुरवसे, बीड	134-141
११.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री सुधारणे विषयीचे विचार श्री. विजय गुजर, वडूज	142-151
१२.	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे उच्चशिक्षण श्रीमती. भारती माने, वडूज	152-158
१३.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर के विचारों का संघर्षमय परिणाम: हिंदी और मराठी दलित आत्मकथा की उपज प्रा. बाबासाहेब तुकाराम साबले	159-165
१४.	मानवता के सेनानी-डॉ. बाबासाहब आंबेडकर प्रा. शिवकुमार अग्रवाल, वडूज	166-168
१५.	१. घेऊ मशाल हाती - श्री. गुरुदास जिरगे २. भीम स्तुती ३. तथागत ४. मार्गदाता	
१६	कोंडमारा डॉ. सचिन कांबळे	
१७.	जात सौ. तेजस्वी कांबळे, उरुल, ता.पाटण	

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक योगदान

प्रा. डॉ. सोपान माणिकराव सुरवसे
संशोधक मार्गदर्शक
मराठी विभाग,
स्वा. सावरकर महाविद्यालय, बीड

मानवी उत्क्रांती पासून ते आजपर्यंत समाज व संस्कृती मोठया प्रमाणात स्थित्यंतरे घडून आली आहेत. तत्कालीन परिस्थिती व काळानुरूप मानवी जीवन व सामाजिक जीवनामध्ये सातत्याने पारंपारिक जीवनाधिष्ठीत मुल्यांना नकार देत, नव्या मुक्त जीवनशैलीधिष्ठीत मूल्यांची स्थापना करण्यासाठी प्रस्थापित, वर्चस्ववादी गटाशी संघर्श करावा लागला आहे. धार्मिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक, सामाजिक आदि विविध घटकांमध्ये असे अनेक संघर्षाची रूपे दिसून येतात. हया प्रस्तूत इतिहासातून मानवमुक्तीचे अनेक रूपे आपणास अभ्यासास मिळतात. हे परिवर्तन संपूर्ण मानवी जीवन संस्कृतीला व्यापून टाकून मानव मुक्तीकडे वाटचाल करते, अशा परिवर्तनवादी चळवळीची वैभवशाली परंपरा भारताला आणि विषेशतः महाराष्ट्र व मराठी जनास लाभली आहे. मध्ययुगातील संतांची आध्यात्मिक लोकशाही चळवळ, आधुनिक काळातील समाजसुधारणे साठी ब्राम्हो समाज, प्रार्थना समाज, सत्यशोधक समाज व आंबेडकर चळवळी, योगदान उल्लेखनीय आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळातील दलित चळवळ, शेतकरी शेतमजुरांच्या चळवळी, स्त्री स्वातंत्र्याची चळवळ, भटक्या विमुक्ताची चळवळ, आदिवासी चळवळ, अंधश्रध्दा निर्मूलनाची चळवळ अशा विविध चळवळीचे स्वरूप व मुख्य हेतू किंवा संघर्षाचा हेतू हा मानवमुक्तीचा पुरस्कार करत समता, स्वातंत्र्य, बंधुभाव, समान न्याय, समान हक्क व अधिकार, समान कायदा व सुरक्षा,

समाजवादी लोकशाही, मानवतावादी जीवनमूल्यांवर आधारित नवीन समाजरचना निर्माण करणे हा होता. हया सामाजिक परिवर्तनवादी चळवळीमध्ये अनेकांचे योगदान अत्यंत महत्वपूर्ण आहे. संघटीत, सामुहीक रूपामध्ये आणि अनेक वैयक्तीक रूपातील योगदानाची इतिहासा साक्ष देते. विषम समाजव्यवस्थेकडून नव्या समाजरचनेकडे झालेला व आज ही प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रित्या होत असलेला प्रवास आणि त्या प्रवासा दरम्यान मधील अनेक थोर समाजसुधारकांच्या सामाजिक योगदानाचा तपशील हा समस्त समाज व आज ही प्रत्येक क्षेत्रातील नवपरिवर्तनवाही चळवळ व अभ्यासकांसाठी अत्यंत मौल्यवान ठरतो. त्यापैकी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक योगदान काल-आज आणि उद्या ही आदर्श व प्रेरणादायक ठरते.

भारतीय समाजव्यवस्था ही अत्यंत गुंतागुंतीची आहे. कारण ती धर्माधिष्ठीत आहे. हया गुंतागुंतीचे उकल व नवी दिशा देण्याचे अग्रणी नाव म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आहे.

कोणताही विचारवंत आणि विचार यांची निर्मीती मागे तत्कालीन ऐतिहासिक, सामाजिक, आर्थिक-सांस्कृतिक व वाड्मयीन पार्श्वभूमी असते. १९ व्या शतक हे प्रबोधन युग म्हणून ओळखले जाते. ब्रिटीश सत्तेच्या दृष्टीकोनातून भारतीय समाज-संस्कृती आणि साहित्य, अर्थ, धर्म आणि सामाजिक क्षेत्रात परिवर्तन घडून आले. हया सामाजिक सुधारणा चळवळीतून अनेक समाजसुधारक, विचारवंत उदयास आले. म.फुले व डॉ. आंबेडकर हया दोन समाजसुधारकांनी स्वजातीपेक्षा उपेक्षित शूद्रातिशूद्र, शेतकरी कामगार, स्त्री आदि वंचित समाजसमुहाचा संपूर्ण विकासासाठी अहोरात्र प्रयत्न केले. त्याच्या वाडःमयीन निर्मिती, राजकीय, आर्थिक व एकूणच कार्यातून समाजविकासाची तळमळ स्पष्ट होते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय समाज व्यवस्थेचा संदर्भाने विपूल लिखाण केले आहे. ज्यात कास्टस इन इंडिया, फिलॉसॉफी

हिंदइझाम, बुध्द ॲण्ड कार्ल मार्क्स, व्हू वेअर द शूद्राज, द अनटचेबल्स, द बुध्द ॲण्ड हिझ धम्म आदि साहित्याचा समावेश आहे. बहिश्कृत भारत, मूकनायक, समता, जनता आदि वृत्तपत्र व नियतकालिकातून सामाजिक सुधारणासाठी मोठे योगदान दिले आहे. हिंदू धर्मातील विषमता हीच दुर्बल, वंचित,शेतकरी, स्त्री आदि समाज घटकाच्या प्रगतीतील अडसर आहे. हिंदू धर्मामध्ये कुत्र्या मांजरांना सन्मानपूर्वक वागणूक मिळते. पण अनेक जाती-जमातीतील लोकांना गुण व कर्तव्य असून ही सन्मान पूर्वक वागणूक दिली जात नाही. हया विश्लेषण बहिष्कृत भारत मधील पुनष्च हरि उ हया लेखात करतात. ''उच्च जातीत जन्मलेला, मग तो कितीही अवगुणी असो, तो उच्च म्हणावयाचा, तसेच नीच जातीत जन्मलेला मग तो कितीही गुणी असो, तो नीच्चच रहायाचा'' हया वरून डॉ. आंबेडकर यांनी केलेली हिंदू धर्माची चिकित्सा लक्षात येते. त्यामुळे असा मानवाला हीन दुय्यमत्व बहाल करणा-या धर्म व त्या व्यवस्थेविरोधा बंड करत मानवाच्या सर्वांगिण मुक्तीचा पुरस्कार त्यांनी आपल्या वृत्तपत्र व ग्रंथ लिखाणातून सातत्याने केला आहे.

२० जुलै १९२४ रोजी बहिष्कृत हितकारिणी सभाची स्थापना केली. 'शिका, संघटीत व्हा व संघर्ष करा' हे हया सभेचे घोषवाक्य होते. सामाजिक व राजकीय दृष्टया तळागाळात पडलेल्या हजारो समाजबांधवांना भारतीय समाजातील इतरांच्या बरोबर आणणे हे हया सभेचे ध्येय होते. बहिष्कृत व आर्थिक दृष्टीकोनातून कमकुवत असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी वस्तीगृहाची स्थापना करून ठिकठिकाणी वाचनालये, औद्योगिक व शेती विषयक शाळा चालविणे, आदि प्रकारचे उद्देश हे संस्थेचे होते. संपूर्ण भारतीय समाजाचा विकास-प्रगती होवून समाजाच्या मुख्य प्रवाहामध्ये त्यांचा समावेश व्हावा, यासाठी हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे प्रयत्न होते. ते विशिष्ट जात किंवा वर्गापुरते मर्यादीत नव्हते. समस्त समाज शोषणमुक्त व्हावा हा उद्देश त्यांचा होता. प्रत्येक हिंदू धर्मातील व्यक्तीला

समानतेचा अधिकार मिळावा यासाठी अमरावती नाशिक, पुणे आदी ठिकाणाच्या मंदिर प्रवेशातून त्यांच्या सामाजिक दृष्टीकोन स्पष्ट होतो.

महाड चवदार तळयाच्या सत्याग्रहातून समानतेचा संदेश दिला आहे. बहिष्कृत भारत च्या १९ व २० मार्च १९२७ परिषदे निमित्त महाराष्ट्र व गुजरात मधील सुमारे पाच हजार जनसमुदायास सार्वजनिक तळयावर जावून ओंजळीने पाणी प्राशन केले ही घटना समस्त बहुजन समाज समुहासाठी क्रांतीमय ठरली. सामाजिक, धार्मिक व राजकीय अशा तिन्ही बाजूंनी प्रारंभीक लढयांची मुहूर्तमेढ व पुढील रणनीतीची कल्पना समस्त समाज, राजकीय पुढारी, ब्रिटीश प्रशासन व प्रस्थापित गटाशी आली. परिणामी महाराष्ट्रभर गावोगावी हजारो वर्षापासून मनखुंटीवर बसलेल्या वर्चस्व, जन्म बहिष्कृतचे भूत फेकून देवून समाज प्रगतीकडे वाटचाल करू लागला. त्याचबरोबर मनुस्मृती ग्रंथाचे दहन करू हया पुढे विषमतेचा कायदा हया देशात चालणार नाही असा इशारा दिला. २ मार्च १९३० च्या काळाराम मंदीर सत्याग्रहातून डॉ. आंबेडकर यांनी आतापर्यंत मूक असलेल्या समाजाला आपल्या हक्क, संघटीतपणा, लढा, कारावास, सहनशक्ती आदी प्रकाराची शिकवण दिली ज्यामुळे फक्त पुरूषच निर्भर झाले नव्हे तर असंख्य महिला वर्ग समाज सुधारणेसाठी घराबाहेर पडत होत्या. हे कार्य क्रांतीदर्शी ठरते. जातीभेद म्हणजे लागलेली किड ही किड नष्ट झाल्याशिवाय समाज एकसंघ होणार नाही याला प्रतित्युर देण्यासाठी डॉ. आंबेडकर यांनी चवदार तळयाचा सत्याग्रह, काळाराम मंदीर प्रवेश, मनुस्मृती दहन आदी सामाजिक विषमतामूलक उपक्रमातून समाजामध्ये नवचैतन्य निर्माण करत परिवर्तनशीलतेकडे समाजाचा प्रवेश सुरू केला.

ग्रामीण समाज व्यवस्थेची उत्तम जाण डॉ. आंबेडकर यांना होती. त्याप्रमाणे शेती व शेतकरी ते उत्तम जाणकार, अभ्यासक व विचारवंत होते. भारतासारख्या कृषीप्रधान देशात पाणी व वीज यांचा समानरित्या पुरवठा झाला तर देश एक समृध्द राष्ट्र होऊ शकते हे मत त्यांनी मांडले. सामुहीक

शेतीचे ते पुरस्कर्ते होते. नदी जोड प्रकल्पांना सर्व प्रथम संकल्पना डॉ. आंबेडकर यांनी मांडली होती. शेती ही केवळ उपजीविकेचे साधन नसून राष्ट्रीय उत्पन्नाचा स्त्रोत आहे. त्याचबरोबर ग्रामीण भागाचा आर्थिक विकासाचा केंद्रबिंदू आहे हे त्यांनी स्पष्ट केले आहे. १९२८ पासून कोकणातील शेतक-यांची खोतांच्या दास्यातून मुक्तता व्हावी, म्हणून चळवळ चालवली. १४ एप्रिल १९२९ रोजी रत्नागिरीतील शेतकरी परिषद ते अध्यक्ष होते. १७ सप्टेंबर १९३७ रोजी खोती पध्दत नष्ट व्हावी, म्हणून मुंबई विधिमंडळामध्ये विधेयक मांडला. १० जानेवारी १९३८ ला २५००० शेतक-यांचा भव्य मोर्चा विधिमंडळावर काढला होता. डॉ. आंबेडकर शेतीचे राष्ट्रीयकरण धोरणावर भर होता. पीक पध्दती, पाणी उपलब्धता, बांधबंदिस्ती, उत्पादकता वाढ, साठवण व्यवस्था शेतमालाची विक्री, शेतमालाचे भाव आदि बाबत त्यांनी विचार मांडले आहेत. डॉ. आंबेडकर शेती व शेतक-यांच्या अनेक प्रश्नांना वाचा फोडली विशेष म्हणजे शेतकरी, कुणबी, मराठा, मुसलमान होते. म्हणजेच शेतक-यांच्या जात-धर्माचा विचार न करता सर्व जाती-धर्मातील शेतक-यांना त्यांनी चळवळीसाठी उभे केले. सामुहीक शेती, शेतीचे राष्ट्रीयकरण, नदीजोड प्रकल्प, शेती व शेतकरी भाव, विक्री, दळणवळण आदीबाबत मांडलेले विचार व कार्य हे सर्वांगिन समाजाभिमुख दृष्टीकोन स्पष्ट होतो. त्याचबरोबर डॉ. आंबेडकर हे उत्तम कृषीतज्ञ होते हे स्पष्ट होते.

१९२४ बहिष्कृत हितकारिणी, १९३६ स्वतंत्र मजूर पक्ष, १९४२ ऑल इंडिया शेडयूल्ड कास्ट फेडरेशन हया देशव्यापी पक्षांची स्थापना केली. सातत्याने समाज संघटीत करून विकास, प्रगती दृष्टीकोनातून त्यांनी प्रयत्न केले आहेत. ब्रिटीश सरकार, प्रस्थापित समाजसमूह व समाजातील अंतर्गत असणा-या विरोधी गटांशी त्यांना सातत्याने संघर्ष करावा लागला. शिक्षण हे सुधारण्यासाठी आवश्यक बाब आहे, हे ओळखून त्यांनी पीपल्स एज्युकेशन सोसायटीची स्थापना करून मुंबई - सिध्दार्थ व औरंगाबाद -

मिलींद महाविद्यालयाची स्थापना केली. राष्ट्रहित व समाजहिताचे भान निर्माण करणारे शिक्षणाचा त्यांचा दृष्टीकोन होता. समाजहितासाठी ज्ञानप्राप्त मुलांनी आप-आपल्या सामाजिक बांधीलकी व कर्तव्याबद्दल सतत जागरूक असले पाहिजे, हे त्यांनी स्पष्ट केले. त्याचबरोबर शासनाने समाजाच्या प्रत्येक सामाजिक स्तरापर्यंत शिक्षण व शिक्षणास पुरक सोयी-सवलती प्राप्त करून देणे हे महत्वपूर्ण आहे. उत्तम नागरिक व कर्तव्यदक्ष नागरिक बनविणे हा शिक्षणाचा मूळ उद्देश असावा आदि एकूण शिक्षण प्रक्रीयेबद्दल त्यांचे विचार समाज व राष्ट्राला योग्य दिशा काल व आजही देणारे आहेत.

१९४२ मध्ये डॉ. आंबेडकर ब्रिटीश मंत्रीमंडळामध्ये मजूर मंत्री म्हणून काम करत असतांना कामगार विषयक अनेक महत्वपूर्ण निर्णय त्यांनी घेतले आहेत. भारतीय खाण कायदा १९४६ ला कायदा करून स्त्री कामगारांना खाणीत जमिनीच्या आतमध्ये काम करणे व रात्रपाळीच्या कामास बंदी घातली, १९४५ ला स्त्री कामगाराचे हक्क, अधिकार व अन्य सुविधाबद्दल कायदा १९५४ ला कामगाराच्या भविष्य व अन्य सुविधा, सवलती बद्दलचा कायदा आदी महत्वपूर्ण कामगार हिताचे त्यांनी निर्णय घेतला. त्यांच्या निर्णयामुळे एकूण भारतीय समाजाच्या उध्दाराचा दृष्टीकोन स्पष्ट होतो.

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार म्हणून डॉ. आंबेडकर यांचा गौरव केला जातो. जात, धर्म, वंश, श्रीमंत, गरीब, सुशिक्षित अशिक्षित आदी भेदापेक्षा माणूस हा सर्वश्रेष्ठ असून सर्व बंधन-शोषण मुक्त समाजनिर्मितीसाठी कायदेशीर, मुलभूत हक्क व अधिकार व कर्तव्याची मांडणी डॉ. आंबेडकर यांनी अहोरात्र कष्ट करून भारतीय संविधानाची निर्मिती केली आहे. राज्यघटनेच्या आधारे देश कसा चालविला जातो याचे दर्शन घडते व म्हणून संपूर्ण देशाला मार्गदर्शन करणारी, नियंत्रीत करणारी, संपूर्ण देशाचा विकास घडवून आणणारी भारतीय राज्यघटना संपूर्ण जगाला

आदर्शवत आहे. त्या निर्मितीमध्ये सर्वात मोठे योगदान हे डॉ. आंबेडकर यांचे आहे. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, समान न्याय, समान कायदा व संरक्षण, मूलभूत हक्क व अधिकार, समाजवादी लोकशाही, समानता, शांतता व कल्याण आदी प्रमुख बाबीला संविधानात्मक कवच प्राप्तीमुळे भारतीय समाजातील सर्व स्तरातील समाजसमुहाच्या प्रगतीची संधी प्राप्त झाली. डॉ. आंबेडकर यांनी राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक विचार व कार्यातून सामाजिक उत्तर दायित्वाची भूमिका स्पष्ट होते. त्याचबरोबर डॉ. आंबेडकर यांचे सामाजिक योगदानाची सार्वकालिकता आज ही स्पष्ट होते.

१३ ऑक्टोबर १९२७ रोजी येवला येथे धर्मांतराची घोषणा करून आपल्या लाखो अनुयायासह शूद्रातिशूद्र, कामगार, स्त्री आदी दुर्बल समाज घटकांतील माणसांना प्रतिष्ठा नाकारणा-या हिंदू धर्माच त्याग करून बौध्द धर्माचा स्वीकार हा १४ ऑक्टोबर १९५६ रोजी नागपूर च्या दीक्षा भूमीवर केला. विविध धर्माचा कसून अभ्यास केल्यानंतर त्यांनी समता, स्वातंत्र व बंधुभाव अंगीकार करणा-या धम्माचा स्विकार करून संपूर्ण जगाला शांतता, स्वातंत्र्य व माणूसकीच्या धर्माची नवीन पहाट ही भारतीय समाजामध्ये निर्माण केली. असा समाजसुधारक व महापुरूशाचे महापिरनिर्वाण हे ६ डिसेंबर १९५६ ला झाले.

एकंदरीत भारतातील दलित बहुजन समाजाचे अभ्यासक विचारवंत सर्वश्रेष्ठ नेते होते. उच्च विद्याविभुषीत, अर्थशास्त्रज्ञ, कायदेपंडीत, अस्पृष्य समाज समूहामध्ये आत्मतेज जागृत करणारा बंडखोर नेता, भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार, समाजशास्त्रज्ञ असे चतुरस्त्र व्यक्तीमत्वाची संपूर्ण भारतीय समाजाच्या सर्वांगिण विकास व मानव मुक्तीचा विचार केंद्रस्थानी ठेवून आपले विचार, कार्य व ग्रंथलेखन हे समाजहित व राष्ट्रहिताला अर्पण केले. हेच त्यांचे सामाजिक योगदान संपूर्ण जगासमोर काल-आज-उद्याही प्रेरणादायक व आदर्शवत सातत्याने राहणार यात दुमत नाही.

निष्कर्ष:

१) १९ व्या शतकातील अन्य सुधारकांपेक्षा डॉ. आंबेडकर यांनी सामाजिक विषमता प्राचीन धर्मग्रंथांचा धिक्कार, धार्मिक शिक्षणाला विरोध करत आधुनिक विचार व शिक्षणाचा पुरस्कार केला.

२) डॉ. आंबेडकर यांचे एकूण साहित्य, वृत्तपत्र व नियतकालिकांतून समाजाचा सर्वांगिण विकास, शोषणमुक्त मानव, सर्वहारा समाजांचे आत्मभान जागृत करणे व प्रगतीचा मार्ग प्रशस्त करणे हे सूत्र आढळते.

३) महाड चवदार तळयाचा सत्याग्रह, काळाराम मंदीर प्रवेश, मनुस्मृतीचे दहन आदी मानवमुक्तीच लढयामध्ये पुरूषांबरोबर असंख्य महिला ही सामिल झाल्या होत्या. हेच क्रांतीकारक पाउल होते.

४) डॉ. आंबेडकर यांनी समाजवादी लोकशाहीचा पुरस्कार करत एक माणूस - एक मूल्य हया विचाराला संविधान मार्फत कायदेशीर हक्क व अधिकार प्राप्त करून दिले.

संदर्भः-

1) दलित वैचारिक वाङःमय – डॉ. गंगाधर पानतावणे

2) डॉ. आंबेडकर चिंतन - केशव मेश्राम

3) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर गौरव ग्रंथ - संपादक मंडळ

4) डॉ. आंबेडकरांचे सामाजिक चिंतन - भालचंद्र फडके

Dr. OB Kanwar 2020-21

मीडिया और हिंदी

(भारत में मीडिया की बढ़ती भूमिका और हिंदी का प्रसार)

संपादन

डॉ. शैलेश शुक्ला

इंडिका इन्फोमीडिया

जनकपुरी, नई दिल्ली—110 058

ISBN : 978-81-89450-81-6

मीडिया और हिंदी

संपादन : डॉ. शैलेश शुक्ला
सर्वाधिकार © : प्रकाशक

प्रकाशक
इंडिका इन्फोमीडिया
डब्ल्यू.जेड. 322, जेल रोड, नांगल राया, नई दिल्ली–110046
मोबा. : 09350951555; ई-मेल : indicainfo@gmail.com

प्रथम संस्करण : 2020
मूल्य : ₹ 500

आवरण
इंडिका इन्फोमीडिया

मुद्रक
आर. प्रिंट हाउस, हरिनगर, नई दिल्ली–110064

Media Aur Hindi: A Book on Media & Hindi
Edited by Shailesh Shukla
Price: ₹ 500/-

11. हिंदी के विकास में हिंदी सिनेमा की भूमिका 84
डॉ. शशिप्रभा जैन
12. मीडिया और भूमंडलीकरण 93
डॉ. दुर्गेश नन्दिनी
13. 21वीं सदी में मीडिया और हिंदी भाषा 101
ओमप्रकाश बंसीलाल झँवर
14. 21वीं सदी में सोशल मीडिया और हिंदी का वैश्विक विस्तार 112
श्रीमती रेखा जांगड़ा
15. 21वीं सदी में मीडिया और हिंदी का वैश्विक विस्तार 118
सौरभ सराफ
16. जनसंचार माध्यम और हिंदी 128
संगीता कुमारी पासी
17. 21वीं सदी में मीडिया व हिंदी का वैश्विक विस्तार 137
डॉ. सुधा चौहान 'राज'
18. हिंदी के प्रचार-प्रसार में सोशल मीडिया की महती भूमिका 152
प्रतिमा खट्टमरा
19. हिंदी का प्रसार और सोशल मीडिया :
वर्तमान संदर्भ एवं भविष्य के मायने 161
विनोद कुमार
20. इलेक्ट्रॉनिक मीडिया के माध्यम से हिंदी का प्रचार-प्रसार 173
डॉ. अमित कुमार दीक्षित
21. सामाजिक नव माध्यमों में हिंदी भाषा 184
डॉ. धन्या के.पी.
22. सोशल मीडिया के माध्यम से हिंदी भाषा का प्रचार-प्रचार 189
डॉ. रमा शर्मा
23. इलेक्ट्रॉनिक मीडिया द्वारा प्रयोग की
जाने वाली हिंदी एवं हिंदी की चुनौतियाँ 195
कुलदीप सिंह
24. हिंदी भाषा के प्रचार-प्रसार में सोशल मीडिया की भूमिका 203
सुरेश कुमार
25. मीडिया में हिंदी विज्ञापन 213
डॉ. मन्जु शर्मा

21वीं सदी में मीडिया और हिंदी भाषा

ओमप्रकाश बंसीलाल झँवर

वर्तमान 21वीं सदी सूचना एवं क्रांति की है। सूचना क्रांति के इस युग में संचार साधनों से क्रांति आई है। नए-नए आविष्कार इन आयामों को और नई दिशाओं को उद्घाटित कर रहे हैं। तार, टेलीफोन, मोबाइल, सिनेमा, टेलीविजन, रेडियो, ऑडियो-वीडियो, कंप्यूटर, फैक्स, ई-मेल, एजुसेट नेटस्केप लिंक, ब्राउजर, टेलीप्रिंटर, इंटरनेट आदि संचार माध्यम हिंदी क्षेत्र में विराट रूप धारण कर चुके हैं। ये सब मीडिया उपकरण हिंदी को वैश्विक भाषा बनाने में रामबाण सिद्ध हो रहे हैं। इन मीडिया माध्यमों से हिंदी का बदलता स्वरूप पूर्ण रूप से दिखाई देता है—

1. रेडियो : रेडियो पर हिंदी में प्रसारित कार्यक्रमों ने लाखों लोगों को हिंदी सीखने पर मजबूर कर दिया। फिल्मी गाने, समाचार, आपकी पसंद, आपके पत्र हमारे जवाब तथा विविध भारती से प्रसारित कार्यक्रमों में अमीन सयानी की आवाज तथा सखी-सहेली हिंदी प्रेमियों के सिर चढ़कर बोलती है। वैश्वीकरण में रेडियो की एफएम सेवा में बदलता स्वरूप दिखाई दे रहा है। मोबाइल पर भी रेडियो का आनंद हम ले रहे हैं। रेडियो यह साधन हिंदी के भविष्य में चार चाँद लगाएगा।

2. टेलीविजन : टेलीविजन दृश्य-श्रव्य माध्यमों में सबसे सशक्त संचार माध्यम है। टेलीविजन पर प्रसारित रामायण, महाभारत, चंद्रकांता संतति, झाँसी की रानी, टीपू सुल्तान, द्वारकाधीश श्रीकृष्ण, जय वीर हनुमान,

सास भी कभी बहू थी, पवित्र रिश्ता, यह रिश्ता क्या कहलाता है, ससुराल गेंदा फूल, चित्रहार, रंगोली, छायागीत, भजनसंध्या, खाना खजाना, कृषि दर्शन, योग प्राणायाम, बच्चों के कार्टून, चुलबुली फिल्में, चटपटी गपशप के साथ हिंदी भाषा के बदलते स्वरूप के रूप में विभिन्न चैनल्स कॉमेडी सर्कस, कौन बनेगा करोड़पति रिअलिटी शो, जस्ट डांस, बिग बॉस आदि प्रसारित हो रहे हैं। भविष्य में मीडिया का यही साधन हिंदी भाषा को विश्वभाषा बनाएगा।

3. हिंदी सिनेमा : हिंदी फिल्म उद्योग बॉलीवुड ने भी भारतीय सभ्यता व संस्कृति के विभिन्न चित्रों को उकेरा है। शोले, रंग दे बसंती, लगान तथा ऑस्कर विजेता स्लमडॉग मिलेनियम जैसी फिल्मों ने विश्व का ध्यान हिंदी सिनेमा की ओर खींचा है तथा नए कीर्तिमान स्थापित किया है। वैश्वीकरण की वजह से हिंदी सिनेमा की भाषा का स्वरूप अंग्रेजी तथा अन्य भाषा के साथ मिला हुआ दिखाई दे रहा है। बम्बइया हिंदी अंग्रेजी के साथ-ही-साथ मराठी, तेलुगु, गुजराती, बंगाली का मिश्रित रूप दिखाई दे रहा है। भविष्य में हिंदी सिनेमा हिंदी भाषा की प्रगति करने में और भी ज्यादा कामयाब होगा।

4. संगणक या कंप्यूटर : व्यावहारिक सत्यता, शुद्धता, तीव्रता, विश्वसनीयता, सुंदरता तथा गागर को सागर में भरने की क्षमता रखने वाली मशीन को संगणक या कंप्यूटर कहा जाता है। कंप्यूटर सूचना क्रांति का ध्वजवाहक है। आज कंप्यूटर टेक्नोलॉजी का उपयोग जीवन के सभी क्षेत्रों में हो रहा है। कंप्यूटर से तैयार बिजली बिल, टेलीफोन बिल, स्कूल, कॉलेजों, विश्वविद्यालयों के परीक्षा परिणाम, स्पर्धा परीक्षा, रेल तथा हवाई यातायात टिकट बुकिंग, शोध संस्थान, उद्योग जगत, साहित्यिक तथा भाषा वैज्ञानिक अध्ययन के लिए हिंदी में कंप्यूटर प्रौद्योगिकी का व्यापक स्तर पर प्रयोग किया जा रहा है। भविष्य में यह मीडिया का साधन हिंदी के भविष्य में मील का पत्थर साबित होगा।

5. इंटरनेट प्रणाली : वे दिन खत्म हो गए, जब हम इंटरनेट पर हिंदी की वेबसाइट ढूँढ़ते रह जाते थे। इंटरनेट पर मातृभाषा की दो-चार

रहा, लेकिन जब रेलगाड़ी की टिकट इंटरनेट से मिलने लगी, तो यह सुविधा आम लोगों की सुविधा से भी जुड़ गई जो हिंदीभाषी हैं। हिंदी भाषा के ईधन ने इंटरनेट के इंजन की गति तेज कर दी। यूनिकोड इसके लिए एक्सीलेटर की तरह काम कर रहा था। जब महँगे कंप्यूटर और इंटरनेट कनेक्शन की बाधा दूर होगी तो यह यात्रा क्रांति का रूप ले लेगी। इस क्रांति की अगुवाई हिंदी भाषा करेगी। हिंदी भाषा ही वह सेतु है, जो इंटरनेट या सूचना क्रांति को आम आदमी से जोड़ रही है।

यह प्रणाली कंप्यूटर यंत्रों को एक समन्वित रूप में विशाल और विश्वव्यापी तंत्र से जोड़ने की प्रक्रिया है। इंटरनेट प्रणाली के माध्यम से विभिन्न कंप्यूटर तंत्र आपस में जोड़े जा सकते हैं। इसमें सूचनाओं तथा आँकड़ों का आदान-प्रदान किया जाता है। वर्तमान समय में इंटरनेट पर हिंदी में ऑनलाइन परीक्षा देने की, फॉर्म भरने की सुविधा भी हो गई है। हिंदी भाषा के विकास को इससे नई दिशा मिली है। भविष्य में संगणक की वजह से हिंदी विश्वभाषा बनेगी।

6. देवनागरी में वेब : विश्व-पटल पर वेबदुनिया के आगमन से इंटरनेट पर देवनागरी लिपि की स्थापना हुई है। इंटरनेट जगत पर देवनागरी लिपि की यह एक ऐतिहासिक उपलब्धि है। इंदौर से प्रकाशित होने वाले समाचार पत्र 'नई दुनिया' 24 फरवरी, 2000 के अंक में श्री विकास मिश्र का लेख 'वेबदुनिया इंटरनेट के आँगन में हिंदी का अनमोल पुष्प' उल्लेखनीय है। अल्प समय में ही देवनागरी इंटरनेट पर अपनी पहचान बना चुकी है जिससे हिंदी भाषा का स्वरूप वैश्विक हुआ है और भविष्य में विश्व पर अपना प्रभुत्व स्थापित करेगा।

7. हिंदी में ई-मेल की सुविधा : इंटरनेट पर लोगों और कंप्यूटरों के बीच सूचना का आदान-प्रदान ई-मेल कहलाता है। यह सर्वाधिक प्रयुक्त किया जाने वाला इंटरनेट संसाधन है। देवनागरी में ई-मेल सुविधा के लिए सॉफ्टवेअर कंपनी 'सुवि इन्फॉर्मेशन कंपनी सिस्टम, इंदौर' ने हिंदी देवनागरी में निःशुल्क ई-मेल सेवा आरंभ की है। यह देवनागरी के विकास -पथ में इस सदी का क्रांतिकारी कदम सिद्ध हुआ और देवनागरी के लिए

योजना भी प्रारंभ की है। इसमें हिंदी का बदलता स्वरूप दिखाई देता है और भविष्य में हिंदी सारे विश्व पर अपना आधिपत्य स्थापित करेगी।

10. फैक्स प्रणाली : इस इलेक्ट्रॉनिक प्रणाली द्वारा कोई सूचना लिखित रूप में विश्व के किसी भी भाग में यंत्र द्वारा भेजी जाती है। इस यंत्र द्वारा पूरा-पूरा पृष्ठ, चित्र, डाक्यूमेंट, पत्र कुछ ही सेकंडों में हू-ब-हू एक स्थान से दूसरे स्थान पर पहुँचा सकते हैं। इस यंत्र ने हिंदी को विश्व के किसी भी कोने तक पहुँचाने में सुलभ बना दिया है जो कि विश्व स्तर पर हिंदी के विकास में एक क्रांतिकारी कदम है।

11. पत्रकारिता जगत : पत्रकारिता जगत में हिंदी की विकास-यात्रा को देखकर हम विश्वास के साथ कह सकते हैं कि "हिंदी भारत के विराट व्यक्तित्व का अनमोल स्वर है, समन्वय सूत्र है। यह भारतीय जन-मानस की जाह्नवी, प्रेम की मंदाकिनी है। इसमें देश की एकता सन्निहित है। यही राष्ट्र की केंद्रीय शक्ति है। जनवाणी हिंदी में भारत का स्वतंत्रता आंदोलन और उसके उत्कर्ष की गाथा है। हिंदी पत्रकारिता उसकी सशक्त संवाहिका बनी जिसमें समन्वय, समाहार और शांति के चिर-स्पंदित भाव अनुस्यूत हैं। युगीन भावबोध लोकरुचि का परिष्कार एवं साहित्य संवर्धन में हिंदी पत्रकारिता का अविस्मरणीय योगदान है।"[1]

स्वतंत्रता के बाद हिंदी पत्रकरिता अनेक चुनौतियों का सामना करती हुई आज ऐसे मुकाम पर पहुँच गई है, जहाँ विश्वास के साथ कहा जा सकता है कि इसका मार्ग प्रशस्त हुआ है। हिंदी पत्रकारिता का स्वरूप दिनोंदिन निखर रहा है। आज हिंदी पत्र-पत्रिकाओं का प्रकाशन व प्रसारण हिंदी भाषा क्षेत्रों तक ही सीमित नहीं रहा है, अपितु सुदूरवर्ती अन्य भाषा-भाषी राज्यों, जिलों व छोटे-छोटे कस्बों तक प्रसारित हो गया है। अब तो विदेश में बैठे प्रवासी भारतीय भी अनेक हिंदी पत्र-पत्रिकाओं का संचालन कर रहे हैं।

भविष्य में इस मीडिया (पत्रकारिता) के माध्यम से हिंदी विश्वभाषा का स्थान प्राप्त करेगी ऐसा विश्वास है।

12. प्रयोजनमूलक हिंदी : वर्तमान 21वीं सदी में सूचना एवं प्रौद्योगिकी

ANNA BHAU SATHE

A Voice of Marginalized Society

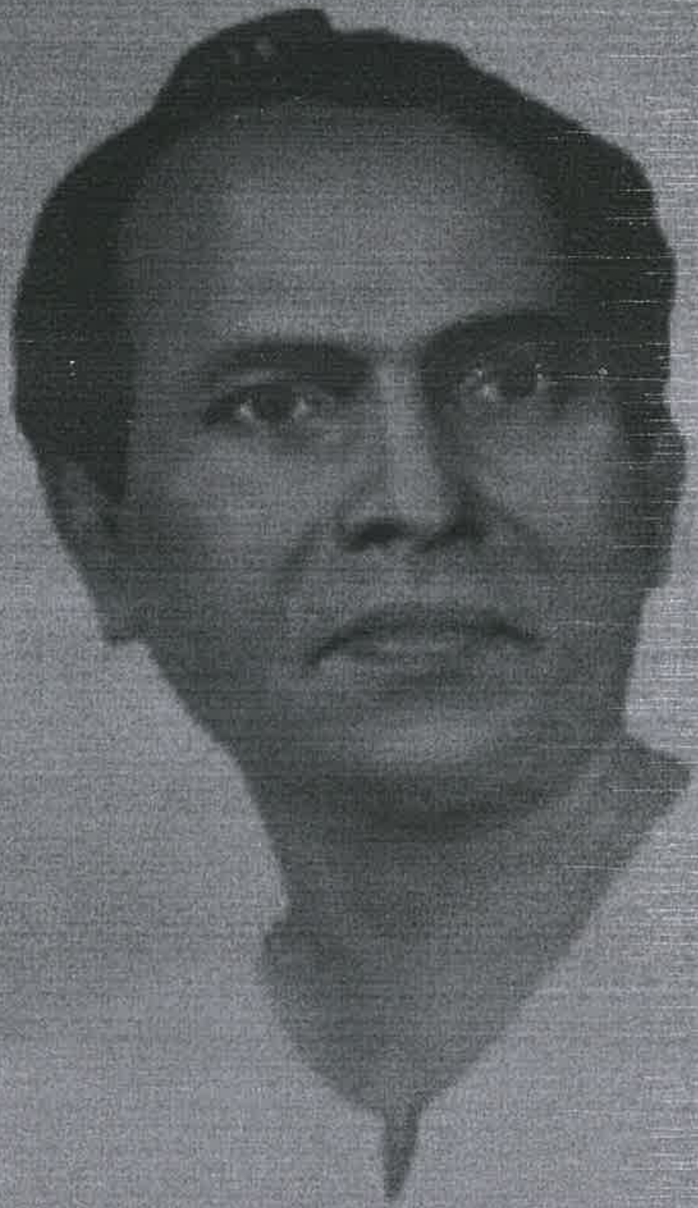

Editor

Dr. Ramesh Landage • Dr. Vishnu Patil

Dr. Mahesh Waghmare

Published by :
Akshita Publishers and Distributors
H.No. J-180/5-A, 4th Pusta,
Pahari Hotel Wali Gali
Opposite Ajay Medical Store,
Kartar Nagar, Delhi-110053
E-mail: abooks2019@gmail.com
Mobile: 9968053557, 9811149816

Anna Bhau Sathe: ***A Voice of Marginalized Society***

© Editor

First Edition 2020

ISBN: 978-81-940592-5-7

All rights reserved no part of this work may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, meschanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior written permission of the editor.

Disclaimer: Articles, Papers, Views, Idea and materials published in this ISBN Book are intellectual properties of author(s). Author(s) is / are solely responsible for their publication and not the Editors or publisher- **Editors**

PRINTED IN INDIA

Published by Akshita Publishers and Distributors, Delhi-110053. Laser Type Setting at Shahabuddin Computers, Printed at Milan Enterprises, Delhi-110002.

10

Contents

Acknowledgement — *xi*
Preface — *xiii*
Preamble Note — *xv*

1. Translation of Anna Bhau Sathe's *Sapla* from Marathi into English — 1
   -Dr. Sunil Raosaheb Raut
2. Theme of Self-Respect and Self-Reliance in Anna Bhau Sathe's *Sapala* — 12
   -Dr. Prakash B. Bhange
3. Psychoanalytical Study of *Smashanatil* Sona (Gold From the Grave) — 18
   -Mr. Narendra S. Tayade
4. Anna Bhau Sathe: Maker of Indian Literature — 24
   -Ms. Shailaja B. Kuchekar
5. Portrayal of Women in Anna Bhau Sathe's Novels — 30
   -Mr. Ganesh R.Khanderao
6. *Dalit* Upward Curve: Anna Bhau Sathe's Approach — 37
   -Dr. Shabiba Khan
7. Anna Bhau Sathe: His Accolade to Indian Economy as a Marxist Philosopher — 41
   -P. Sibiya Devi1& Saranya S. N.2
8. Anna Bhau Sathe's *Fakira*: The Portrayal of Social and Political Image — 51

–Mr. Goshika Srikanth

9. Confronting and Dismantling of the Patriarchal Domain: Interpreting *Dalit* Women in Anna Bhau Sathe's Works 59
–Ms. Anila Chandran

10. Anna Bhau Sathe: A Novelist of Internal Feelings of Oppressed 63
–Mr. Mohd. Irfan Mattoo

11. The Characterization of *Dalit* Women in Anna Bhau Sathe's Fiction 68
–Mr. Malhari S. Jadhav[1] & Mr. Chandrkant J. Salve[2]

12. Anna Bhau Sathe: A Democratic Bard 73
–Mr. Vikram S. Dhanve

13. Anna Bhau Sathe: A Universal Inspiration 82
–Dr. Rajesh S. Shesham

14. Anna Bhau Sathe's Short Stories: A Thematic Study of Revenge 87
–Mr. Kushaba A. Salunke

15. A Study of Economic Slavery in Anna Bhau Sathe's Short Story Collection 95
–Dr. Subhash J. Deshmukh[1] and Mr. Somnath N. Chandane[2]

16. Anna Bhau Sathe: A Voice of Downtrodden Society (With special reference to *Fakira*) 104
–Dr. Mangala V. Ambadkar

17. Anna Bhau Sathe's Literature: A Study from Cultural Perspectives in Global Context 115
–Dr. Manisha Anand Patil[1], Dr. Kavita Tiwade[2], *Mr. Sachin Lavate[3], & Sanket Bhosale[4]*

18. Anna Bhau Sathe: Life and Works 121
–Mr. S.D. Mulik

19. Social and Economic Condition of *Dalits* in The Literary Works of Anna Bhau Sathe 126
–Dr. Sanjay S. Tamgadge

20. Anna Bhau Sathe's *Shethjiche Election: A Critical Study* 131
–Mr. Rahul V. Ingle

21. Struggle for Survival of the Down-trodden Community as Reflected in Anna Bhau Sathe's Story Smashanatil Son (Gold in the Funeral Place) 136
–Mr. Swapnil M. Rajpankhe

22. Anna Bhau Sathe: True Vison Towards Society 141
–Dr. Mahadevi V. Phad[1] & Dr. Ashwini D. Chalak[2]

23. Anna Bhau Sathe: Maker of Indian Literature 148
–Mrs. Shyamla S. Kshirsagar

24. A Study of Echo of Marginal in Anna Bhau Sathe's Literature 154
–Dr. Sangita S.Sasane

25. Anna Bhau Sathe's *Fakira*: A Fighting Spirit 159
–Dr. Rameswar E. Solunke

26. Anna Bhau Sathe: Life, Literature and Works 167
–Dr. Vikas A. Deshmukh[1] & Mr. Subhash M. Sonawane[2]

27. Anna Bhau Sathe: A True Humanist in a True Sense 171
–Ms. Diksha Kadam

28. Anna Bhau Sathe: A Writer with Different Perspectives 177
–Mr. Ananda D. Pimpale

29. *Hriday Parivartan* (Change of Heart): Resolving the Caste Conflicts in the Select

Chapter–24

A Study of Echo of Marginal in Anna Bhau Sathe's Literature

–*Dr. Sangita S.Sasane*

Abstract

Anna Bhau is the devotee of humanism and patriotism. He was the true son of Marathi land but society didn't accept him and his literature as he was belongs tomarginalized society.When India got freedom in 1947,Anna Bhau stated the realistic situation of *Dalit* and downtrodden as *"Ye Aazadi Zuthi hai, Desha ki Janata Bhukhi hai."* So his all literature revolves around the problems of marginals. We meet his protagonist who struggle for bread and butter not for power, position and luxurious life. Thus, the aim of this paper is going to focus on marginalized section of society.

Keywords: Marginal, Literture and Socoety

Introduction

Anna Bhau Satheis well known to Marathi Literary world and labour movement in Maharashtra whatever he has written is the realistic image of exploited class of India.His literature

is the literature of pain and suffering of downtrodden communities in India. He himself from the *Dalit* community due to that his life was full of poverty and obstacles. He didn't get formal education due to discrimination, when he entered in school he faced casteism in very early childhood life. Well known Marathi poet Padmshri Narayaan Surve said in concern toAnna Bhau Sathe: *"Gramin paddaalit,lacharich jin jagnari mans tyanchya lekhaanicha vishya zali.Dalitpidit, nagaavlelya jantevishayi itkya pottidkine lihnaaraa eyunta ek lekhaak mhaanje Anna Bhau Sathech"* () Human being is the most intellectual animal on the earth.Its life is for respect and self dignity but caste system in India has taken all the Human values and rights from downtrodden so the picture of *Dalit* life is very horrible. Arjun Dangle states about caste system in India "A unique feature of Indian society is its composition on the basis of caste."() Dr Ambedkar has denied the concept of caste system as it is natural and made by God,he has systematically proved it is the result of a special evolution of Indian society.Thus to follow the duties allotted to particular caste in the text became not only a religious obligation but also obedience to a royal order.In other words, religion and the state joined hands and bound the lowest class namely the Shudras into mental, cultural and social slavery and later into untouchability.

A Study of Echo of Marginal in Anna Bhau Sathe's Literature

Anna Bhau Sathehas not taken the formal education as the exploited social system has not permitted him to take education,he went to school only one and half day.When Anna Bhau has put his feet in the class he got the experience of discrimination of society, he scared and ran away from the white collar system. He took education from nature and society. He used to spend time in farms and jungle with animals and kept away from hypocrite society which has the poison of caste. Padmshri Narayan Surve says about Anna Bhau Saathe *"Anna he kundilte ropte nahote, to malranavar vadlela vruksshaa hota,savli denara."* ()Anna Bhau has depicted pain and misery